

Ks. Bogdan Wiktor Matysiak, *Obraz świata, bóstwa i człowieka w kulturze starożytnej Mezopotamii oraz Egiptu*, Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, Olsztyn 2010, ss. 138

Autor monografii *Obraz świata, bóstwa i człowieka w kulturze starożytnej Mezopotamii oraz Egiptu* ks. Bogdan W. Matysiak jest samodzielnym pracownikiem naukowym na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie. Prowadzi wykłady z historii starożytnego Bliskiego Wschodu, literatury i teologii biblijnej, a także seminarium magisterskie i doktoranckie z zakresu egzegezy i historii tekstu ST.

Prezentowane opracowanie ks. B.W. Matysiaka możemy odczytać jako zaproszenie do wzięcia udziału w niezwykłej wyprawie po starożytnych krajinach i cywilizacjach Żyźnego Półksiężycy.

Żyźny Półksiężyc obejmuje obszar od wybrzeży Zatoki Perskiej przez dworzecze Tygrysu i Eufratu, Syropalestynę aż do Egiptu. Naturalne granice tego bogatego w urodzajne ziemie terenu wyznaczają: Zatoka Perska na

wschodzie, wybrzeże Morza Śródziemnego na zachodzie, Góry Zagros na północy, Pustynia Syryjska i Arabska na południu. Dwie rzeki, Tygrys i Eufrat, które rozpoczynają bieg u podnóża Gór Taurus, a kończą u ujścia do Zatoki Perskiej, pozostają świadkami narodzin, rozkwitu i upadku prastarych kultur. W Mezopotamii i Egipcie wyrosły potężne centra cywilizacyjne. Ich blask przez stulecia promieniował na cały Żywny Półksiężyc. Istniały obok siebie, przenikały się, wreszcie rywalizowały ze sobą. W dziejach naszej planety kulturowe dziedzictwo Mezopotamii i Egiptu zapewniło sobie trwałe miejsce.

Na monografię *Obraz świata, bóstwa i człowieka w kulturze starożytnej Mezopotamii oraz Egiptu*, która ukazała się w 2010 r. w serii „Biblioteka Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie” (nr 47), składa się oprócz wstępu i zakończenia siedem rozdziałów, zatytułowanych kolejno: Mezopotamia – I, Starożytny Egipt – II, Kosmogonie pozabiblijne – III, Antropogonie pozabiblijne – IV, Mezopotamski świat bogów – V, Egipski świat bogów – VI, Kult i wiara w życie pozagrobowe – VII. Autor podejmuje w pracy następujące zagadnienia: kontekst geograficzny i historyczny krain Żywnego Półksiężyca (I–II rozdział), tradycje o pochodzeniu świata i człowieka w Sumerze, Babilonii, Asyrii i Egipcie (III–IV rozdział), wierzenia i formy kultu ludów Wschodu (V–VI rozdział) oraz koncepcje życia po śmierci (VII rozdział).

Ślady bytowania człowieka na terenie Międzyrzecza sięgają okresu prehistorii. Udoskonalając różne umiejętności, takie jak: nawadnianie gleby, hodowla zwierząt i uprawa roli, sztuczne zapylenie roślin, wyrób narzędzi i naczyń codziennego użytku, człowiek czynił postępy w technice i kulturze. Ponad pięć tysięcy lat przed Chr. wynaleziono koło garncarskie, co znacznie usprawniło pracę ludzką. Czy można powiedzieć – pyta ks. Matysiak – że ta kultura była prymitywna, skoro niektóre naczynia pochodzące sprzed kilku tysięcy lat mają ścianki grubości skorupki jajka? Ślady osadnictwa odnalezione na terenie Międzyrzecza pochodzą z okresu trzeciego tysiąclecia przed Chr., choć rozwijało się ono znacznie wcześniej.

Najdonioślejszym wynalazkiem kultury mezopotamskiej jest pismo. Pochodzi od Sumerów, z okresu końca IV tysiąclecia przed Chr. Wraz z wynalezieniem pisma człowiek wyłonił się z mroków prehistorii i wkroczył w światło historii, w epokę udokumentowaną odkryciami archeologicznymi i zapisami. Cywilizację Sumerów cechował bardzo wysoki poziom. Byli oni pionierami w rozwoju kultury miejskiej, twórcami miast – państw, w centrum których znajdował się kompleks pałacowy i świątynia. Rządcy starożytnych osad dzierżyli podwójną władzę, administracyjną i kultyczną. W Sumerze król – kapłan nosił miano *ensi*. Z miasta Ur założonego przez Sumerów wieki

później wyruszy Abram, rozpoczynając swą przygodę z Bogiem Jahwe. To miasto z całym swym dorobkiem kulturowym oraz z żyznymi ziemiami Mezopotamii budziło prawdopodobnie zazdrość plemion semickich, które wkrótce rozpoczęły ekspansję na te tereny.

Równoległe z rozwojem Mezopotamii w zachodniej części Żyznego Półksiężycy kwitła cywilizacja egipska. Mieszkańcy kraju nad Nilem od najdawniejszych czasów prowadzili obserwacje wylewów życiodajnej rzeki. Budowali kanały regulujące poziom wody niezbędnej do upraw i codziennego życia. Także na podstawie obserwacji Nilu określano pory roku. Podczas gdy w Mezopotamii rozwijało się pismo klinowe, w Egipcie wynaleziono hieroglify.

Według Manetona, historyka i kapłana z III w. przed Chr., właściwa historia kraju faraonów rozpoczyna się od ok. 3100 r. przed Chr., gdy nastąpiło zjednoczenie państwa z Dolnego i Górnego Egiptu. Z tego okresu pochodzą miasta: Teby, Memfis, Tell-el-Amarna. Dziedzictwem znacznie późniejszej epoki macedońskiej i ptolomejskiej są: latarnia morska z Faros zaliczana do siedmiu cudów świata oraz biblioteka w Aleksandrii z największym zbiorem ksiąg i ważnym centrum naukowym ówczesnego świata.

Dzięki mitom wschodnim zachowanym w większości jedynie fragmentarycznie oraz napisom grobowym możemy poznać, że w kręgu zainteresowań starożytnych znajdowały się zagadnienia dotyczące genezy świata, człowieka, bogów a także losów zmarłych.

Według wierzeń Sumerów świat u swych początków był pustkowiem pozbawionym jakiegokolwiek formy istnienia. Bogowie *Enli* i *Enki* podjęli się trudu zorganizowania w nim życia. *Enki* czuwał nad światem i jego prawami, a wszelkie zjawiska powierzał pieczy innych bogów. Oprócz porządkowania świata mezopotamscy bogowie toczyli walkę ze złymi mocami sprzeciwiającymi się zaprowadzonemu łaadowi. Spadkobiercami cywilizacji Sumerów są Asyryjczycy i Babilończycy. Naczelnym bóstwem Babilonii był Marduk. On stworzył świat, a inni bogowie byli mu podporządkowani. Tę historię opiewa słynny poemat *Enuma eliś*, którego pierwsze słowa w języku polskim brzmią: „Kiedy w górze”.

W wyobrażeniach egipskich kosmogonia jest wynikiem teogonii. Najstarsze teksty dotyczące powstania świata, ludzi i bogów datuje się na trzecie tysiąclecie przed Chr., a stanowią zapis tradycji sięgającej czwartego tysiąclecia. Są to „Teksty Piramid” i „Teksty Sarkofagów”. Kosmos jest pojmowany jako ruch w cyklicznym procesie, który jest podtrzymywany przez *Ma'at*. W mitologii egipskiej *Ma'at* to bogini praw porządku, harmonii, sprawiedliwości i mądrości. Jej przeciwieństwem jest zagrażający życiu stan bezruchu.

W kwestii początków rodzaju ludzkiego Starożytny Wschód kulturował przekonanie o jego pochodzeniu od bogów. Proces rozwoju człowieka zaowo-

cował wiarą w istnienie świata duchowego, boskiego. Mezopotamska koncepcja człowieka odbiega od myśli biblijnej, według której człowiek jest koroną stworzenia, a ziemia i jej zastępy są mu poddane (por. Rdz 1, 28–30). Mit o *Enuki* i *Ninmach* naucza, że człowiek powstał z mułu oceanu i z wyglądu zewnętrznego przypomina bogów. Jego zadaniem jest pomoc bogom w pracy nad uprawą ziemi i hodowlą zwierząt. Również według *Enuma eliš* człowiek pochodzi od Marduka, który stworzył rodzaj ludzki, by sprawował kult i służył bóstwom. W tekstach sumeryjskich przewija się myśl, że człowiek jest istotą duchową odzianą w powłokę cielesną i należącą do kategorii bóstw. W przeciwieństwie do późniejszej koncepcji greckiej ciało stanowiło pierwiastek boski. W świetle tych tradycji życie duchowe zapewnia dusza lub imię. Nadanie imienia jest równoważne z darowaniem życia, stworzeniem jakiegoś bytu. Bóg mieszka w ludziach, którzy są jego dziećmi. O przebywaniu bóstwa w człowieku świadczą teksty psalmów pokutnych oraz imiona teoforyczne typu: „bóg człowieka jest wielki”. Życie człowieka jest darem bogów i oni nim rozporządzają.

W Egipcie znany jest obraz boga Chnuma, który na kole garncarskim lepi z gliny dziecko. Ludzie i bogowie byli zależni od najwyższego bóstwa słońca *Re*, które udzielało im światła i życia. Czasami w tekstach egipskich ludzie są nazwani „trzędą boga”, a *Re* jako boski pasterz troszczył się o ich potrzeby. Między bogami a człowiekiem istniał ścisły kontakt, o czym świadczą imiona egipskie zapisane na skarabeuszach, które noszono jako amulety strzegące przed złymi mocami.

W dziedzinie religii cechą wspólną trzech wielkich kultur Mezopotamii: Sumerów, Asyryjczyków i Babilończyków było to, że przenikała ona wszystkie sfery życia, łącząc się ściśle z magią. Ówczesne ludy były na tyle liberalne, że przyjmowały do panteonu nowe bóstwa, co chroniło prastare religie przed skostnieniem.

Już w II połowie XIX w. w kraju nad Nilem postawiono tezę, że fundamentem religii jest jedność istoty najwyższej. Monoteizm egipski nigdy nie został przytłumiony przez politeizm, który należy traktować czysto symbolicznie. Religia egipska jest owocem zjednoczenia lokalnych wierzeń i dążeń politycznych, a także pragnień danej społeczności. Odnajdujemy w niej bóstwa zwierzęce i roślinne, których symbolami są: sokół, byk, lotos, papirus, z kolei drzewa były siedzibami bóstw.

Kult mieszkańców Bliskiego Wschodu wyrażał się w modłach i ofiarach. Budowle sakralne w Mezopotamii świadczą o zachowaniu ciągłości kultu. Świątynia sumeryjska miała głęboką symbolikę kosmiczną, pobytowi bogów w niebie odpowiadało ich przebywanie na ziemi. Świątynia ziemską była od-

zwierciedleniem świątyni kosmicznej. W Babilonii i Asyrii pojawiły się zigguraty, budowle schodkowe, na szczycie których znajdowało się mieszkanie bóstwa. Te budowle były swego rodzaju łącznikami między dwiema rzeczywistościami, światem bogów i światem ludzi.

Już starożytni byli świadomi, że życie człowieka wyznaczają dwa bieguny, a mianowicie narodziny i śmierć. Z mitu o *Gilgameszu* wynika, że tylko bogowie są wieczni, człowiek przez swą lekkomyślność utracił ten dar. Jednocześnie wierzono, że chociaż wraz z ustaniem biologicznych czynności następuje kres ludzkiej egzystencji, to zmarły istnieje nadal w podziemnej „krajnie bez powrotu”. Ta koncepcja nie napawała optymizmem, gdyż zmarli wegetowali w krajnie prochu pozbawieni pierwiastka życia, niczym cienie lub zjawy. W Mezopotamii i Egipcie kultywowano pamięć o zmarłych. Świadczą o tym dary grobowe i opieka nad tymi, co odeszli, którą określa akkadyjski termin *kispum*. Był zwyczaj grzebania zmarłych w domach mieszkalnych pod podłogą lub w nieużywanych pomieszczeniach gospodarczych, czasami w pobliżu murów miejskich. W najodleglejszych historycznie udokumentowanych czasach nie istniały specjalnie do tego celu wyznaczone miejsca.

Podczas gdy w Mezopotamii świątynia była nade wszystko przestrzenią sprawowania kultu, w Egipcie pełniła funkcję mieszkania bóstwa. W celi, gdzie umieszczano jego posąg panowały prawie całkowite ciemności i tylko w odpowiedniej porze dnia i roku mógł na nie padać promień światła. Zarówno umiejętność operowania światłem egipskich projektantów, jak i starożytne rozwiązania architektoniczne wciąż budzą zachwyt i zdumienie.

Na szczególne uznanie w monografii *Obraz świata, bóstwa i człowieka w kulturze starożytnej Mezopotamii oraz Egiptu* zasługuje warsztat naukowy, którym posługuje się ks. Matysiak. Czerpie on z osiągnięć polskich i niemieckich uczonych w zakresie archeologii, religiologii, historii i biblistyki oraz z własnego długoletniego doświadczenia wykładowcy uniwersyteckiego. Autor dokonuje syntezy badań w zakresie cywilizacji, które, jak sam określa: „minęły, ale nie przebrzmiały”. W opracowaniu znajdziemy fachową terminologię, a także etymologię wielu pojęć charakterystycznych dla starożytnej kultury i szczegółowe nakreślenie ich pól semantycznych. Nadto monografia jest wzbogacona indeksem rzeczowym i nazw własnych. Lektura zainteresuje zarówno znawców przedmiotu, jak i tych, których pasjonuje historia najstarszych cywilizacji świata.

Aleksandra Nalewaj
Olsztyn